

Bogo Grafenauer

Problemi in naloge slovenskega zgodovinopisja v zvezi z obdobjem do 1918

Pregled zgodovinske problematike od srede 19. st. do 1918, podan v obliki razprave k pregledu opravljenega dela Inštituta za zgodovino delavskega gibanja in ob načrtih za njegovo bodoče delo, mora imeti svoje posebno izhodišče in ostro določeno smer. Zgodovinarji smo v svojih razgovorih o inštitutu in ob različnih priložnostih tudi ob njegovih lastnih prireditvah in ob svojem sodelovanju v njegovih internih telesih večkrat poudarjali, da ni prav obravnavati zgodovino delavskega gibanja ločeno od celotne slovenske zgodovine ter da bi bilo že zaradi uspešnega izpolnjevanja temeljne inštitutske naloge treba razširiti področje inštitutskega dela. V tem smisu se torej povsem strinjamo s Kermavnerjevim obsojanjem »stroge ločenosti narodne zgodovine po eni in zgodovine delavskega gibanja po drugi strani kot dveh docela tujih si vzporednih tokov preteklega dogajanja« (Prispevki IZDG 7, 1967, 23 sl.; podobno v Začetkih slovenske socialne demokracije, Ljublj. 1963, 8), le z omejitvijo, da to stališče ne pomeni več boja posameznika zoper drugačno »inercijsko vztrajanje« glavnega toka našega zgodovinopisja, marveč prav boj v njegovi lastni smeri. Profil razpravljanja o tej široki zgodovinski problematiki pa mora biti ob tej priložnosti vendar bolj določno usmerjen, saj gre pri inštitutskem delu za raziskovanje izrazitega razrednega gibanja, ki pa je po logiki zgodovinskega razvoja pripeljalo do nastanka Osvobodilne fronte slovenskega naroda in tako postalo na vrhu vse dosedanje slovenske zgodovine združevalec slovenskega naroda v njegovem boju za obstanek in nosilec gibanja, ki ni imelo le razredno socialnega, marveč tudi naroden značaj. Z mestom tega gibanja v slovenskem zgodovinskem razvoju sta postali obe ti dve karakteristiki naloga za zgodovinskega dediča Osvobodilne fronte, hkrati pa tudi kriterij ob presoji upravljanja njene dediščine.

Ta sklep je obenem temeljni rezultat samega zgodovinskega razvoja in njegove zgodovinske analize, pa najsi že vzamemo Speransov Razvoj slovenskega narodnega vprašanja iz leta 1939 ali Kidričev Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte iz oktobra leta 1944 (Prispevki IZDG I/1, 1960, 7—51), ali Zwitterjevo analizo v osnutku Narodnosti in politika pri Slovencih iz leta 1944 (ZČ I, 1947, 31-69), posebej njeno sklepno oceno o pomenu »uspešnega poskusa, da se poveže nacionalno gibanje s socialnim« (61). To pa kaže s svojimi perspektivami, ki iz sedanjosti vselej osvetljujejo tudi prehojeno pot in sousmerjajo njeno spoznavanje, da gre pri nalogah inštituta že s stališča njegove osrednje ali vsaj izhodiščne problematike za kompleksno zgodovinsko dogajanje. Seveda pa poveza-

nost njegovih komponent — nacionalnega osveščanja mestnega in podeželskega prebivalstva, agrarnega vprašanja in delavskega gibanja, da se omejim le na tri poglavitne — ni bila vselej enaka in razvidna (niti političnim tokovom v preteklosti niti zgodovinarjem). Zato se postavlja v tem referatu kot najbolj smiselna naloga pregled problematike prav s stališča te povezanosti, seveda glede na zgodovinsko funkcijo delavskega gibanja, uresničeno z nastankom Osvoobodilne fronte.

Spričo tega moje razpravljanje nima — kakor bi sicer morda kdo utegnil pričakovati glede na naslov — namena pregledati vsega, kar je za obdobje slovenske zgodovine od srede 19. st. do 1918 že opravljenega, niti v prvi vrsti opozarjati na vrzeli, bodisi glede snovi, bodisi glede vrzeli v koncepcijah. Kolikor sem tega zajel, je podrejeno temeljnemu pregledu problematike in povezovanja temeljnih komponent razvoja, v zvezi s pregledom različnih sintetičnih koncepcij slovenske zgodovine v tem razdobju tudi problematiki metodologije. Karkoli drugega bi bilo v omejenem času diskusije tudi nemogoče podati, saj bi podrobna in vestna analiza vsega, kar imamo že na razpolago za teh sedem desetletij, zahtevala sama več referatov in koreferatov, kakor jih je na programu vsega današnjega posvetovanja.

V nadomestilo za ta podrobni pregled opravljenega dela se moram pač sklicevati na delovne instrumente, ki jih pomenijo za to obdobje različni bibliografski pregledi, čeprav resnično niso brez pomembnih vrzeli.

Pregled *virov* olajšujejo pripomočki za njihove različne vrste. V treh publikacijah arhivov oz. Društva arhivarjev (60 let Mestnega arhiva ljubljanskega, 1959, Splošni pregled fondov državnega arhiva LRS, 1960, Vodnik po arhivih Slovenije, 1965) je podan okvirni pregled gradiva, ki ga hranijo tudi za to dobo; med zajetimi ustanovami so sicer tudi knjižnice, vendar le z »arhivskim« blagom, ne pa npr. glede rokopisne ostaline in korespondenc različnih javnih delavcev, kar je za zgodovino po sredi 19. st. izrednega pomena. V »Vodniku« so navedeni tudi podobni pregledi fondov za arhive v tujini, ki pa za obravnavano obdobje večinoma niso toliko podrobni kakor navedeni trije domači; za nekatere tuje arhive obstoje tudi rokopisni elaborati glede njihovega gradiva za slovensko zgodovino (posebej pomemben je elaborat o kompleksu takega blaga v avstrijskih arhivih, izdelan v zvezi s pripravljanjem pogajanj o vrnitvi arhivskega blaga, ki je nastalo na naših tleh, seveda pa je njegovo težišče spričo njegovega namena na starejših zgodovinskih obdobjih); nekateri med temi elaborati so prav tako navedeni v »Vodniku«. Ti pregledi seveda tudi ne popisujejo korespondenc in drugega podobnega gradiva, ki je v privatnih rokah; prav to gradivo je med drugo svetovno vojno in delno tudi že poprej utrpelo veliko škode, tako da danes ne poznamo nahajališča za nekatere korespondence, ki so bile objavljene le v obliki izvlečkov, za nekatere so ohranjeni le izvlečki (npr. za Tumovo po zaslugi dr. Kermavnerja), za nekatere so povedali že njihovi lastniki, da jim je propadla (tako npr. Prepeluh za svoje gradivo do okr. 1920). Pomemben pripomoček pri iskanju dovolj raztresenih objav arhivskega gradiva pomenijo Prilozi jugoslovenskoj arhivističkoj bibliografiji Andrije Ljubomira Lisca v Arhivistu 1957—1960, ki na preko 160 str. podajajo med objavami arhivskega blaga do 1945 za zgodovino jugoslovanskih narodov tudi objave za Slovence, čeprav z nekaterimi vrzelmi (poleg posameznih vrzeli je v celoti spregledal npr. Naše zapiske in Čas).

Za časnike so na razpolago trije pripomočki, pri čemer ni mogoče nobenega izpustiti pri delu. Le Dragotin Lončar je v svojem sicer zelo sumarnem pregledu političnih časopisov in političnih časnikov v prilogi k drugi izdaji *Političnega življenja Slovencev* (1921, 1931—138) zajel tudi revije in časnike v tujih jezikih, ki jih je treba upoštevati pri obravnavanju slovenske zgodovine do 1918. Bibliografski pregled »Slovenski časniki in časopisi«, ki ga je izdelal Janko Šlebinger za zbornik *Razstava slovenskega novinarstva v Ljubljani 1937* (1937, 1—175), je sicer za bibliografske podatke mnogo podrobnejši in opozarja na vse vrzeli v izhajanju, vendar je omejen le na periodične publikacije v slovenščini. Končno je Jože Munda pripravil še »Bibliografijo delavskega socialističnega tiska na Slovenskem od 1968 do 11. aprila 1920« (Prispevki IZDG III/1, 1962, Priloga 51 str.), ki v nekaterih točkah popravlja Šlebingerja, navaja k posameznim tiskom tudi literaturo o njih, zajema tudi raznovrstne brošure, vendar pa je jezikovna meja zajetih periodičnih publikacij bistveno ožja kakor pri Lončarju (od nemških so zajete le nekatere splošne publikacije, nič posebej za Koroško ali Štajersko, za Trst le slovenske in skupne slovensko-italijanske, nič posebej italijanskega).

Za neperiodično publicistiko, ki jo zajema delno (če gre za tiske od treh strani obsega naprej — torej brez letakov, objav in pod.) za delavsko socialistično gibanje Munda, je še danes najbolj sistematičen in najpopolnejši pregled »političnih spisov« v prilogi Lončarjevega *Političnega življenja Slovencev* (150—177), čeprav bi bil spričo novih najdb potreben danes že dopolnila — zato pa na drugi strani danes nimamo več v evidenci dela gradiva, ki ga je Lončar imel še v rokah in ga bo treba vnovič poiskati.

Pregled statističnih publikacij je sumarno podal Zwitter v svojem *Prebivalstvu* (do 1935). Objave zapisnikov javnih teles (državnega in deželnih zborov) po letu 1960 niso težko dostopne (popis je podal J. Mal ob sklepnem pregledu »virov« v svoji *Zgodovini slovenskega naroda*, 1209), razen zapisnikov državnega zbora 1848/49, ki jih pa pravkar tiskajo na Dunaju in je njihov izid napovedan za prihodnje leto (1970). Tudi zakonodaja je za ta čas dostopna v celoti v uradnih listih (podatke navaja S. Vilfan v *Pravni zgodovini Slovencev*, 1961, in *Rechtsgeschichte der Slowenen*, 1968, 22 sl., čeprav samo v sumarični obliki s sklicevanjem na podrobnejše tuje sezname).

Za bibliografske preglede zgodovinskega obravnavani dobi moramo razlikovati dve obdobji, ki sta zajeti bolje, od obdobja med obema vojnama, za katero do danes nimamo pregleda te vrste. Dela, ki so izšla o tem obdobju do leta 1920, so zajeta skoraj v celoti v Lončarjevem *Političnem življenju*, delno med »političnimi spisi« (150—177), delno v podatkih o »življenjepisih, politikov, publicistov in žurnalistov« (138—149); oboje je seveda omejeno (celo pri navedenem Slančevi ali Vošnjakovi spisi o gospodarskih vprašanjih, ki brez dvoma niso bili brez stika s političnim življenjem. Odtlej do 1945 je bilo poskrbljeno za slovensko historično bibliografijo zelo fragmentarno: za posamezna leta so jo objavili M. Kos (*ČJKZ* 2, 1920) in St. Jug (*GMDS* 21, 1940) v celoti, M. Pivec-Stelev (*ZČ* 1, 1947, za 1941-45) le glede samostojnih publikacij in separatov in le glede slovenskih tiskov. Trenutno so tako na razpolago le bibliografski pripomočki za oba glavna domača zgodovinska časopisa v tem času (M. Pivec-Stelev za *GMDS*; J. Glaser-K. Prijatelj (do 20. letnika) in Stanislav Kos za *ČZN*), za dva splošna časopisa (Munda, *LZ*; Anton Dokler za *DiS* do 1937/38) in za dve

založbi (Jože Munda, Bibliografija Slovenske Maticе, 1964; Janko Moder, Mohorska bibliografija, 1957 — tu sta zajeta tudi Kres in Mladika). Za tisk že pripravljena bibliografija za Katoliški obzornik in Čas je ostala v rokopisu in je menda propadla. Tako se začenja boljše stanje glede evidence zgodovinarskih publikacij šele po 1945, odkar skrbi za bibliografski pregled opravljenega dela tudi za obravnavano obdobje Vasilij Melik s sodelavci v okviru slovenske zgodovinske bibliografije v ZČ (pregled zajema vse, ne glede na jezik publikacij, ne registrira pa neoriginalnih, poljudnih in pod. prispevkov; v uvodih so navedene tudi bibliografske objave, ki se tako ali drugače dotikajo tudi problematike slovenske zgodovine); zadnja bibliografija te vrste seže do 1962 (ZČ 17, 1963), avtor ima v delu nadaljevanje do 1967, ki bo predvidoma objavljeno v ZČ 24, 1970. Tudi slovenska zgodovina obravnavanega obdobja je zajeta v dveh bibliografskih publikacijah, ki jih je izdal nacionalni komite za zgodovinske vede za svetovna kongresa zgodovinskih ved v Rimu 1955 in na Dunaju 1965 (Ten Years of Yugoslav Historiography 1945—1955; Historiographie Yougoslave 1955—1965) in ki zajemata vsaka po 10 let jugoslovanske historiografije (prva v obliki skrajšanih povzetkov avtorjev samih — pri tem so pri slovenskih predlogah nastale različne napake, gl. mojo oceno v ZČ 10—11, 1956—1957, 327—336 — druga v komentirani bibliografiji, ki sem jo za slovensko zgodovino do 1918 napisal jaz). Ta pregled bi mogli še nadaljevati — npr. z nekaterimi pokrajinskimi bibliografskimi objavami (zlasti za Prekmurje, Primorje in posebej za Beneško Slovenijo), z bibliografskimi objavami univerze (delo univerzitetnih učiteljev in sodelavcev, v drugi knjigi do konca 1966; bibliografija disertacij), z bibliografijami za periodične publikacije v sosednih deželah, pa tudi z različnimi članki in ocenami napol bibliografske vsebine, bibliografskimi pregledi disertacij s slovensko ali »jugovzhodno« tematiko na avstrijskih in nemških univerzah itd.

Vendar naj bo dovolj. Opozorim naj le še na štiri instrumente, ki (vsekakor poleg Lončarja) predstavljajo najkrajšo pot do najpotrebnejše literature, ki s svojimi navedbami nato sama vodi naprej: bibliografske navedbe v Zwitterjevem delu, napisanem v sodelovanju z Jaroslavom Šidakom in Vaso Bogdanovim, »Nacionalni problemi v habsburški monarhiji«, se nanašajo predvsem na problematiko populacije, jezikovnih pravic in političnih tokov — ne le pri Slovencih, marveč tudi pri vseh drugih narodih v Avstriji. »Kratka bibliografija« v Gestrinovi in Melikovi Slovenski zgodovini od konca osemnajstega stoletja do 1918 (1966) podaja za uvod v samostojno delo dovolj popoln pregled »domačih del...«, ki so izšla v zadnjem času« (341—346), pred tem pa so navedene tudi pogloblitve korespondence in posebej številni spominski spisi, ki jih Lončar še ni utegnil popisati. V Vilfanovi Rechtsgeschichte je navedena literatura k upravni zgodovini, medtem ko sta bibliografska pregleda v EJ 7 (1967) k zgodovini Slovencev do 1918 in h gospodarskemu razvoju Slovenije 1800—1918 zasnovana le kot prvo napotilo pri iskanju historiografskih del, podobno pa tudi pregled literature k oddelku o slovenskem populacijskem in etničnem razvoju.

Ceprav potemtakem pot do literature ni navezana le na lastno iskanje, vendar tudi ni prav lahka in zahteva dovolj uvodnega dela, ki bi ga bilo mogoče precej skrajšati z dokumentacijskim centrom; ki bi zajemal poleg sodobne zgodovine tudi njen uvod od srede prejšnjega stoletja naprej. Potreba po takšnem dokumentacijskem središču, ki bi moralo biti ena izmed osrednjih inštitutskih nalog, je gotovo toliko bolj očitna in nujna, ker je retrospektivna zgodovinska

bibliografija po svojem sedanjem stanju še daleč od uresničenja, po stopnji svoje urejenosti pa po nekaterih skušnjah tudi še premalo uporaben instrument za raziskovanje. Poleg tega pa naloga takšnega dokumentacijskega središča seveda ni omejena le na točno evidentiranje literature, marveč še bolj na podrobnejše evidentiranje glede virov za problematiko, ki jo zajema področje inštitutskega znanstvenega dela. Prav organizacija takšnega dokumentacijskega centra, čigar funkcija je seveda še bolj pomembna za sodobno zgodovino po prvi (in zlasti še po drugi) svetovni vojni, bi morala biti torej ena od osrednjih nalog Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, če želi preiti k načrtnemu raziskovanju celotnega področja, ki mu ga nalaga njegov naslov.

Preidimo k problematiki zgodovinskega razvoja in njegovega znanstvenega obravnavanja! Po doslej objavljenih podatkih o načrtih dela in opravljenih razgovorih (delno v okviru Inštituta za občo in narodno zgodovino na SAZU, delno v okviru Društva arhivarjev), naj bi bilo le vodstvo enega izmed kompleksov temeljnih nalog za obravnavanje našega obdobja v rokah inštituta pri SAZU: že od 1947 je po načrtu, ki ga je podal prof. Kos na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Gorici (gl. ZČ 2/3, 1948/1949), v delovnem načrtu edicij SAZU izdaja izbranih virov za obdobje od 1848—1918, razdeljena seveda v več serij po vrstah virov; doslej to delo spričo neorganiziranosti tega inštituta, ki ima le eno samo redno delovno mesto, v inštitutu samem ni moglo biti niti načeto in so publikacije omejene le na nekaj zvezkov iz serije korespondenc, ki izhajajo v seriji inštituta za literature, posegajo pa globoko tudi v slovensko politično zgodovino. O pospešitvi tega dela so prav v tem času v teku razgovori v širšem krogu Društva arhivarjev, ki je to akcijo sprožilo, članov ustreznega razreda SAZU in še nekaterih k temu posvetovanju vabljenih zgodovinarjev.

Za študij vsakega gibanja, ki postopno prevzema in končno prevzame osrednjo funkcijo nosilca razvoja v določenem nacionalnem prostoru, predstavlja primarno izhodišče seznanjenost s prostorom njegovega delovanja, se pravi z etničnimi mejami in z narodnostno strukturo znotraj teh meja. To je problem, ki je za obravnavano obdobje sorazmerno dobro obdelan, vsaj kolikor gre za objektivne kriterije pripadnosti k določenemu občevalnemu jeziku, izražene v različnih statističnih popisih. Temeljno delo za ta vprašanja nasploh je še danes Zwitterjevo Prebivalstvo, medtem ko sta obe poznejši globalni obravnavi (Šifrerjeva in Vogelnikova) za zgodovinarja slabo uporabni, ker se omejujeta na ozemlje današnje SRS in ne segata do meja slovenskega etničnega ozemlja. Vprašanje teh struktur v Slovenskem Primorju je pozneje še poglobljeno študiral prof. Zwitter in podal svoje rezultate v »Oko Trsta« in *Données statistiques*, vprašanje meje in etnične strukture slovenskega ozemlja na Koroškem, ki je predstavljalo zaradi težjega problema o vrednosti statističnih podatkov večje težave, pa je bilo za obravnavano obdobje trenutno zadnjič temeljito študirano v moji razpravi v Koroškem zborniku (1946). Glede Štajerske je bilo vprašanje podrobneje obdelano le glede mest in nemške manjšine v njih (Zwitter, Sodobnost 1938), glede meje pa še pred prvo vojno (Beg, Mačkovšek, Kovačič). Manj je bilo doslej obravnavano (razen glede spodnještajerskih mest, ki jih je obdelal z naše strani Zwitter, in glede koroških Slovencev, temeljito analiziranih v disertaciji Janka Pleterskega) vprašanje subjektivne zavesti. Pred letom dni je bilo v okviru posebne medakademske komisije o zgodovini kolonizacije z naše strani načeto podrobno delo na vnovični analizi obojnega vprašanja za vse slovensko ozemlje, ki ga vodi Janko Pleterski; trenutno je zbrana

podrobna kartotečna dokumentacija statičnih podatkov po krajih, ki jo bo treba v prihodnjem letu izpopolniti z drugimi relevantnimi razpoložljivimi podatki.

Medtem ko torej delo na dopolnjevanju našega poznanja o obsegu in etnični strukturi celotnega slovenskega ozemlja do leta 1918 že teče, pa je drugače z drugim temeljnim kompleksom pri obravnavanju političnega življenja in posebej vsakega političnega gibanja na razredni podlagi, marveč z analizo gospodarskega razvoja. Do tridesetih let se je slovensko zgodovinsko omejevalo le na opis sprememb v gospodarskem življenju, ki jih brez uporabe statističnih virov in kvantitativnih metod tako ni mogoče analizirati. Izjemo predstavlja le nekaj aktualnih ekonomističnih analiz za čas neposredno pred prvo svetovno vojno (Agneleti, Brezigar) in nekaj omejenih problemov (banke, zadružništvo). Pobudo za drugačen pristop k temu delu je pomenilo Zwitterjevo Prebivalstvo, v katerem je v zvezi s premiki v razvoju prebivalstva opozarjal na temeljne spremembe v globalnem slovenskem gospodarskem razvoju. Še bolj poznamo ta problem njegovi tedanji študenti, ki nam je v predavanjih te prelome obsežneje analiziral vsaj do Taafejeve dobe in opozarjal ob tem — in še posebej pri delu v seminarju — na pomen statističnih virov za njihovo raziskovanje. Danes je položaj toliko spremenjen, da razpolagamo vsaj s tremi širšimi raziskavami s tega področja: Toussaint Hočevar je v delu *The Structure of the Slovenian Economy 1848—1963* (1965) podal za naše razdobje pretežno statično analizo slovenskega gospodarstva po posameznih področjih (15—117); v EJ 7 sem poskusil v geslu »gospodarski razvoj od 1800 do 1918« (353—363) podati analizo temeljnih smeri razvoja in njegovih prelomov, kjer sem se pri poljedelstvu in kreditu že mogel opreti na statistične analize, pri neagrarnem gospodarstvu pa v mnogo manjši meri in ne za vse slovensko ozemlje; podobna je tudi analiza, ki jo pravkar objavlja Ferdo Gestrin v letošnji *Kroniki* (medtem ko je v njegovi in Melikovi knjigi v obdobju po 1848 težišče pri poglavjih o gospodarstvu še vedno na opisu). Končno naj opozorim še na prvo knjigo *Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev, Agrarne panoge*, ki bo izšla v začetku prihodnjega leta; to delo bo naše poznanje glede agrarnega razvoja in proizvodnje gotovo potisnilo močno naprej. V načrtu za to zgodovino so seveda tudi še knjige o vseh straneh neagrarnega gospodarstva. Vendar moram takoj ugotoviti, da to ne osvobaja inštituta od potrebe, da sam organizira proučevanje te problematike za obdobje po sredi 19. st.: publikacija, ki jo vodi posebna komisija v Inštitutu za obč in narodno zgodovino pri SAZU, zajema namreč v vsakem zvezku celotno problematiko od naselitve Slovencev do druge svetovne vojne in bo zorela tudi v svojih nadaljnjih zvezkih gotovo počasneje, kakor zahtevajo potrebe inštitutskega raziskovanja o gospodarskih temeljih zgodovine delavskega gibanja. Poleg tega pa tudi publikacija *Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev* ne bo razrešila vseh vprašanj, katerih rešitev je potrebna za podrobno razumevanje poti delavskega gibanja na mesto centralnega gibanja v slovenskem narodnem življenju, če hočemo videti to pot v živih konkretnih oblikah in ne le v ohlapnih, suhih shemah. Kot primer navajam dejstvo, da je moralo pri obravnavanju agrarnih panog ostati poglavje o gospodarskem računu kmetije, ki doslej v našem znanstvenem raziskovanju sploh še ni bilo načeto (marveč le v posameznih publicističnih prispevkih), le pri globalnih statističnih indikatorjih o položaju; podrobna podoba bi se dala doseči le z raziskovanjem po posameznih okoliših, za katerega je potrebno le organizirano raziskovanje zadostnega števila delavcev (npr. za konkretno podobo za-

dolženosti po posameznih gospodarsko zaokroženih okoliših, za razbitje le v globalnem številu za vso Kranjsko znanega nam števila dražb kmečkih posestev na prav tako zaokrožena področja, za analizo tempa teh procesov po posameznih obdobjih in za njegovo vzporejanje s tempom razvoja kreditnega združništva itd.). Kermavner je nekje po pravici zapisal, »dokler naše politično zgodovino pisje ne bo v zadostni meri upoštevalo okolnosti, da se je novoklerikalstvo v svoji politični akciji obleklo socialno, ljudsko . . ., bo tičalo v liberalnem nerazumevanju odločilnih vzrokov »sekularne« klerikalne zmage nad kranjskim liberalstvom«, le da bi bilo treba dodati, da omogoča razumevanje pomena te akcije šele poznanje temeljnih gospodarskih procesov na agrarnem področju v tem času in da je prav taka širina raziskovanja potrebna za razumevanje razkroja klerikalnega vpliva na podeželju med obema vojnama in za razumevanje temeljne smeri v političnem prestrukturiranju slovenskega življenja v zadnjem desetletju pred drugo svetovno vojno. Kljub potegnjenim generalnim črtam gospodarskega razvoja čaka inštitut na tem področju brez dvoma še obilo dela.

Za razvoj neagrarnega gospodarstva, ki ga ni mogoče ločiti od analize razvoja delavstva in njegovih življenjskih razmer, gotovo ni potrebno takšno opozarjanje na njegove zveze z jedrom inštitutskih nalog. Tu se je delo tudi že začelo vsaj za posamezne gospodarske veje (Šorn za premogovništvo, papirništvo in sedaj za železarstvo, Kresal za tekstilno industrijo), za posamezne veje so pomembne tudi vnanje publikacije (npr. Mohoričeva in Jenkove za razvoj železnic), čeprav pri teh publikacijah doslej ni bilo dovolj upoštevano tudi vprašanje vnanjega učinkovanja teh gospodarskih vej. Marsikaj s tega področja — delno tudi širšega od naših publikacij — izhaja tudi zunaj našega zgodovino pisja, zlasti v zvezi z gospodarskim razvojem obrobnih predelov slovenskega ozemlja.

Skoraj povsem so zanemarjeni v našem zgodovino pisju nekateri elementi gospodarske makroanalize, ki jih je že uporabljala gospodarska publicistika pred prvo svetovno vojno in med vojnama (račun narodnega dohodka, obremenitev z davki, obseg, izvor in način naložbe kapitala, otekanje dobička, globalni elementi kreditnega gospodarstva itd.). V tem pogledu naše zgodovino pisje občutno zaostaja za zgodovino pisnim delom v svetu, tudi v mejah nekdanje dvojne monarhije, da ne govorimo o popolnem zanemarjanju te problematike pri ekonomistih, ki so s podpiranjem kampanje proti »historicizmu« svoje delo uspešno oropali pomembnega metodološkega prijema in kriterijev pri presojanju le na aktualistično podobo omejenega slovenskega položaja.

Socialna struktura, ki predstavlja most med gospodarstvom in politiko, je za vse obdobje analizirana le za Koroško (v disertaciji Janka Pleterskega), ki pa za slovensko ozemlje v celoti seveda ni tipična. Za vse slovensko ozemlje v njegovih etničnih mejah pa je vprašanje pretreseno le za zadnji dve desetletji pred prvo svetovno vojno s računom poklicne sestave za celotno ozemlje (posebej s Trstom in brez njega) — najprej po geografu Antonu Meliku, sedaj pa še v že objavljenem odlomku večjega dela Janka Pleterskega (v zborniku Jugoslovanski narodi pre prvi svetski rat, 1967). Statistična publikacija Živka Šifrerja, ki analizira razliko med kmečkim in nekmečkim prebivalstvom od srede 19. st. naprej, ne skuša prodreti skozi vprašanje neenakih kriterijev poklicne statistike prav glede agrarnega prebivalstva, ki ovira primerjanje podatkov od leta 1890 naprej s starejšimi, poleg tega pa boleha zopet na omejitvi podatkov zgolj na ozemlje SRS. V obeh pogledih daje oporišče za popravke

le študija Vasilija Melika o razmerju podeželskega in mestnega prebivalstva na celotnem slovenskem ozemlju v vsem obravnavanem obdobju. Potrebe po razumevanju delavskega gibanja — zlasti vprašanje dolgotrajne velike razlike med obsegom objektivnega položaja proletarca in subjektivnim vključevanjem v delavsko razredno gibanje — zahtevajo tudi na tem področju podrobnejše sistematične analize (s pritegnitvijo različnih virov); tudi te naloge najbrž ne bo mogoče izpolniti brez sistematičnega vodstva tega dela po inštitutu.

Volilni rezultati kot izraz objektivne socialne strukture v subjektivni dozorelosti zavesti socialne pripadnosti — in seveda njenega križanja in spopadanja s strukturami drugačne vrste (tako z nacionalno zavestjo in nasprotji na njeni podlagi v mejnem področju z Nemci in na Tržaškem, s pripadnostjo k tradicionalnim ideološkim skupnostim, zlasti na podeželju itd.) — so doživeli v dodatku k disertaciji Vasilija Melika (1965) in v njegovi razpravi o »frankfurtskih volitvah na Slovenskem« (ZČ 2/3, 1948/1949) globalno analizo za vse slovensko ozemlje v vsem ustavnem obdobju Avstro-Ogrske, kjer pa so v analizi uporabljene tudi mnogi podrobnejši primeri za manjše okoliše. Glede na slovensko nacionalno gibanje je ta konkretna podoba temeljnega pomena kot dopolnilo za vse dosedanje obravnavanje politične zgodovine s podatki, kaj se je v resnici zgodilo, in ne le, o čem so razpravljali in kako so se napadali med seboj; šele od uveljavljanja splošne (in pozneje splošne direktne in enake) volilne pravice dobijo seveda volilni rezultati tudi neposreden stik z delavskim gibanjem in postavljajo vprašanje v zvezi s širino uveljavljanja proletariata v političnem življenju. Že Melikove razprave, v katerih prehaja k podrobnejšim analizam volilnih rezultatov v posameznih okoliših (Trst, Jesenice, Mengeš) kažejo, da je v okviru njegovih splošnih rezultatov še obilo dela in da prav pri takšni obravnavi prihajajo razmerja socialne strukture in politične pripadnosti in volje vsaj včasih močneje do izraza. Prav ta razmerja pa so pomembna tudi že pred uveljavljanjem splošne volilne pravice za spoznavanje socialne strukture prostora, v katerem se postopno oblikujejo začetki delavskega gibanja od njihovih prvih društev (1867/68) do prve strankarske politične organizacije socialne demokracije tudi pri nas leta 1889.

Sele z zadnjim področjem prihajamo na področje čiste politične zgodovine, ki je prevladovala v tradicionalnem slovenskem zgodovinopisju. Le v parentezi naj opozorim na nenavadno dejstvo, da zanimanje za neposredno preteklost v slovenskem zgodovinopisju — odkar se je okrog 1880 razvilo na znanstveno raven — še nikdar ni časovno toliko zaostajalo za svojim časom kakor danes: leta 1898 je Josip Apih v delu Naš cesar napisal sicer konservativen, vendar dovolj vsestranski pregled slovenske zgodovine do svojega časa; Lončar je storil prav to najprej leta 1906 in nato leta 1920; med obema vojnama pa sta to nadomestila zbornika Slovenci v desetletju 1918—1928 (1928) in Spominski zbornik Slovenije ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije (1938); temu je leta 1939 sledila Speranova analiza, leta 1946 pa v »Slovenskem zborniku 1945« Jarčeva in Kralova Kronologija dogodkov do maja 1945. Medtem pa danes že v petindvajsetem letu po osvoboditvi nimamo ničesar podobnega in se publicistika omejuje le na politično angažirane preglede, podane na različnih kongresih. Brez dvoma opozarja tudi ta parenteza na naloge, ki so najbrže tesno povezane z nalogami Inštituta za zgodovino delavskega gibanja.

Podrobni politični boji, katerih prikazovanje je sestavljalo jedro naše tradicionalne politične zgodovine, so pomembni v dveh pogledih: kot izraz sub-

ektivnih političnih struktur, neprestano konfrontiranih z njihovim objektivnim temeljem, ali pa kot izraz globljih prelomov v slovenskem narodnem razvoju. V starejši historiografiji se je tega zavedal zlasti Dragotin Lončar, ki je v svoji razpravi Dr. Janez Bleiweis in njegova doba (ZMS 1909) marsikje vpletel v analizo političnega življenja tudi rezultate svojega študija socialne zgodovine Slovencev, ki jo je pripravil v istem času in objavil dve leti kasneje (Slovanski svet, 1911). Prijatelj, drugi klasik tega zgodovinopisja pri nas, je zbral seveda ogromno gradiva prav za to obliko politične zgodovine, v kateri je zavestno podajal predvsem tragiko vzpona in notranjega zloma liberalne misli, česar si ni znal do kraja razjasniti, imel pa je pri tem mnogo več razumevanja za meščansko gibanje kot za delavsko ali celo za agrarna vprašanja.

S prvo celotno revizijo te koncepcije, ki so jo po Prijatelju prevzeli tudi njegovi učenci, je poskusil že Kardelj, ki je v Razvoju slovenskega narodnega vprašanja (1939) skušal prvič z marksistično metodo zgodovinske analize povezati oba pola, povezana v delu in nalogah inštituta; vprašanje osveščanja in boja slovenskega naroda in njegovih razrednih struktur. Ker se je pri svojem delu mogel opreti seveda le na že dosežene in objavljene rezultate zgodovinopisja, je v svojih analizah povezoval kot veljavna sprejemana dejstva s teoretičnimi posplošitvami, delno slonečimi na teh dejstvih, včasih pa tudi le na analogijah razvoja drugod. Kljub problemom, ki jih spričo tega postavljajo nekatere njegove teze, pa je prva izdaja njegovega dela pomenila marsikatero novo osvetlitev naše preteklosti in je zlasti postavila delavsko gibanje na Slovenskem prvič v slovenskem zgodovinskem prikazu na njegovo pravo mesto. Žal velja ta ocena za 2. izdajo knjige le z nekaterimi spremembami, ker je v njo zašlo preveč stvarnih napak.

Od 1950 naprej je v isti smeri gradil svoj študij delavskega gibanja Dušan Kermavner, ki je hkrati že poprej prijavljal svojo revizijo ustaljene podobe še z opozarjanjem na dvojnost slovenske politične koncepcije, razpete med Trst in Ljubljano. Najpomembnejša revizija pa se je začela v zadnjih desetih letih, kajti ta ne zahteva le dopolnjevanja ustaljene podobe z novimi enakovrednimi elementi, marveč je začela podirati tudi že na videz trdna dejstva. Zwitterjeva in Melikova raziskovanja obdobja od marčne revolucije do 1870 so dokazala povsem novo igro vloge konservativnih in liberalnih idej in skupin v slovenskem nacionalnem osveščanju. Podobno velja v drugih pogledih za marsikatero dopolnilo Dušana Kermavnerja za čas med 1870 in 1895.

Zahajanje v podrobnosti pri tem ni pomembno. Postaviti velja le vprašanje, od kod izvira nujnost takšnih bistvenih preocenitev za dejstva preteklosti. Odgovor razkriva primerjava metod, s katerimi so bili doseženi eni in drugi rezultati. Prijatelj je bil ujet z enostranskimi viri. Uporabljal je kot temeljni vir publicistiko (do 1868 predvsem Novice, nato predvsem Slovenski narod) in korespondenco, je bil že pri izbiranju podatkov odvisen od izbora avtorja svojega vira. Kermavner je razširil to podlago zlasti z drugimi viri večinoma istega značaja, toda drugačne smeri, zlasti pri delavskem gibanju tudi s temeljitim arhivskim študijem. Zwitter in Melik sta prav tako dopolnjevala Prijateljeve izvlečke s temeljitim študijem celotne publicistike in arhivskih virov, kjer se je dalo pa tudi z načelnim uporabljanjem po Prijatelju zanemarjenih zapisnikov državnega in deželnih zborov.

Na to dejstvo opozarjam, ker se ob pomembnosti že doseženih rezultatov vendarle kaže, da bo treba z zamudnim delom iste vrste nadaljevati še naprej, če hočemo doseči resnično podobo tistih zgodovinskih tokov, v katere se vključuje po 1889 delavsko gibanje na Slovenskem najprej kot eden izmed njih, toda kot tisti, ki v tridesetih letih vodi v zrelo združevanje slovenskega naroda okrog sebe v vrhu dosedanje slovenske zgodovine.